

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

В. П. Москалець

ЗООПСИХОЛОГІЯ І ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ПІДРУЧНИК

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих
навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2014

УДК 159.92(075.8)

ББК 88.22я73

М 82

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист №1/11-9781 від 10.06.2013 р.)*

Рецензенти:

С. Д. Максименко – доктор психологічних наук, професор, дійсний член АПН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України;

В. С. Медведєв – доктор психологічних наук, професор;

І. Д. Пасічник – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Герой України.

Москалець В. П. Зоопсихологія і порівняльна психологія [текст] : підручник.
М 82 / В. П. Москалець – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 200 с.

ISBN 978-617-673-325-6

В підручнику висвітлено предмет, методи, поняття, положення, концепції, найбільш значущі відкриття в історії становлення і розвитку зоопсихології та порівняльної психології як споріднених галузей психологічної науки. Показано, що основним утворенням психіки людини, яке істотно відрізняє її від психіки тварин, є свідомість. Розкрито психологічні аспекти всіх рівнів відображення і адаптації тварин: таксисів і тропізмів, інстинктивної поведінки, наочності, інтелектуальних актів, – та їх комунікації. Важливою складовою цього навчального видання є розділ, присвячений «лінгвістичним проектам» – цілеспрямованому навчанню тварин людської мови. Результати цих проектів показують, що між психікою людини і тварин немає «прірви» – радикальних якісних відмінностей, а є лиш істотні відмінності різних рівнів психічної організації. Положення підручника ґрунтуються на значному масиві фактів, одержаних експериментально та шляхом спостережень.

УДК 159.92(075.8)

ББК 88.22я73

ISBN 978-617-673-325-6

© Москалець В. П., 2014.
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2014.

ЗМІСТ

Розділ 1. Предмет і методи зоопсихології та порівняльної психології . . .	5
1.1. Предмет зоопсихології і порівняльної психології	6
1.1.1. Взаємозв'язки зоопсихології, порівняльної психології, етології, загальної психології.	6
1.1.2. Відображення з метою адаптації — основна функція психіки на всіх рівнях її існування	7
1.2. Методи зоопсихології і порівняльної психології	18
1.2.1. Методологічні принципи зоопсихології і порівняльної психології.	19
1.2.2. Теоретичне порівняння	20
1.2.3. Зоопсихологічне спостереження	20
1.2.4. Зоопсихологічний експеримент	21
1.2.5. Метод спілкування з тваринами	23
Розділ 2. З історії становлення і розвитку зоопсихології та порівняльної психології	24
2.1. Зоопсихологічні та порівняльно-психологічні ідеї античних філософів	24
2.2. Натурфілософський етап становлення зоопсихології і порівняльної психології	26
2.3. Утвердження зоопсихологічних і порівняльно-психологічних знань, заснованих на наукових спостереженнях та експериментах	28
2.4. Формування зоопсихології і порівняльної психології як споріднених галузей психологічної науки	31
Розділ 3. Свідомість людини — найвищий рівень психічної організації на планеті земля	36
3.1. Основний психологічний зміст свідомості людини	37
3.2. Підсвідомі й несвідомі феномени у психіці людини	40
3.3. Ключові питання порівняльної психології	41
Розділ 4. Тропізми і таксиси як протопсихічне відображення	42
4.1. Основні функціональні властивості тропізму і таксису	42
4.2. Співвідношення тропізму, таксису, безумовного рефлексу і відчуття.	44
Розділ 5. Зоопсихологічні і порівняльно-психологічні аспекти інстинктивної поведінки тварин	46
5.1. Інстинктивне відображення і адаптація	46
5.2. Види інстинктивної поведінки	53
5.2.1. Міграційні інстинкти	53
5.2.2. Шлюбні інстинкти	55

5.2.3. Інстинкти будування гнізд	63
5.2.4. Інстинкти турботи про потомство	68
5.2.5. Захисні інстинкти	76
5.2.6. Інстинкти здобування їжі	77
5.2.7. Орієнтовно-дослідницькі інстинкти	81
5.3. Проблема співвідношення інстинкту і рефлексу	85
Розділ 6. Психологічні аспекти навчіння тварин	87
6.1. Реактивне навчіння	88
6.1.1. Габітуація	88
6.1.2. Сенсифілізація	88
6.1.3. Імпринтинг	88
6.1.4. Облігаторне навчіння	89
6.1.5. Умовний рефлекс	89
6.2. Оперантне навчіння	101
6.2.1. Спроби й помилки	101
6.2.2. Формування поведінкових навичок шляхом послідовних наближень	104
6.2.3. Наслідкування на основі спостереження	105
6.2.4. Ігри тварин	110
6.3. Когнітивне навчіння	113
6.3.1. Латентне навчіння	113
6.3.2. Інсайт	115
Розділ 7. Інтелектуальні акти тварин	116
7.1. Істотні властивості інтелектуального акту тварини	116
7.2. Порівняльно-психологічні особливості інтелектуальних ак- тів тварин	121
7.3. Фактори, які впливають на інтелектуальний акт тварини	132
Розділ 8. Основний психологічний зміст комунікації тварин	141
8.1. Індекс, знак, символ як засоби комунікації	141
8.2. Функції комунікації тварин	143
Розділ 9. Оперування тваринами людською мовою	161
9.1. Розуміння тваринами людської мови	161
9.2. Мовлення птахів-пересмішників та інших тварин	164
9.3. «Лінгвістичні проекти»	170
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	186
ЛІТЕРАТУРА	196

Розділ 1

ПРЕДМЕТ І МЕТОДИ ЗООПСИХОЛОГІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

З прадавніх часів люди чимало знають про «братів наших менших», тварин, про будову їх тіл, поведінку, спосіб життя: спорудження житла, спарювання, народження дитинчат, догляд за ними, здобування їжі, лікування, захист від ворогів тощо, — про все те, що можна бачити і чути, спостерігати й зіставляти, порівнювати. А от душу, психіку (*грец. psuchē — душа*) тварин безпосередньо побачити й почути неможливо. Тому немає достатньо вагомих, однозначних і остаточних відповідей на питання: Мають тварини душу чи ні? А якщо мають, то чи схожу на нашу, чи якусь іншу? Чи вони мислять, розмовляють, мають своє «Я», чи здатні любити й ненавидіти?

Як завжди в подібних випадках, коли адекватну, правдиву відповідь знайти дуже складно, той, хто шукає її, змушений висувати більш чи менш вірогідні гіпотези (припущення), вигадувати, додумувати. Серед припущень і додумувань щодо душі (психіки) тварин були діаметрально протилежні — від цілковитого заперечення її наявності до цілковитого уподібнення людській.

Прикро вражаючою ілюстрацією заперечення наявності душі у тварин є позиція видатного французького математика й філософа Рене Декарта, котрий вважав, що тварини — це дуже складні машини, у яких немає нічого подібного на людську душу, і тому іноді жорстоко шмагав своїх собак та коней, мовляв, машини не страждають. Палке обстоювання протилежної точки зору, притім не лише щодо тварин, а й усєї живої природи, знаходимо у чудовому вірші відомого російського поета Ф.И.Тютчева:

*Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик —
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык...*

Істина, як здебільшого в таких випадках, — десь між межовими точками зору. Пошук науково обґрунтованих істин щодо психіки (душі) тварин є завданням зоопсихології, а різного й подібного в ній та в людській психіці — порівняльної психології.